Світлана Шевченко

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ В 1920–1932-х рр. ПОЧАТКУ ХХ ст.

Нині неможливо не враховувати етнонаціональний фактор, який на рубежі третього тисячоліття є ключовим у політико-культурному процесі на теренах Європи. Для України це особливо важливо, адже її територію населяють численні народи і національності, які в умовах незалежності отримали реальний шанс у розвитку свого національно-культурного життя. Це, зокрема, гарантують Конституція України, «Декларація прав національностей», Закон України «Про національні меншини» [4, с. 127].

Організаційна діяльність навчання єврейських дітей є однією з особливостей диференційованого підходу і сприяє збільшенню та урізноманітненню уявлень про цілісний педагогічний процес у 1920–32-х років початку ХХ ст.

Позитивним зрушенням у зазначений період, стало створення завдяки уведенню нової системи освіти шкіл національних менших по всій території України. Це відкрило шлях для навчання єврейських дітей. У 20-х роках при Наркомосвіті відкривається Центральна єврейська секція, а також при губернських та повітових відділах народної освіти створюються органи управління єврейською освітою [2].

Аналіз досліджень з даної проблеми свідчить, що проблемам розвитку єврейської освіти в Україні присвячена низка історико-педагогічних праць. Найбільше цієї проблеми торкалися історики, які досліджували різні аспекти соціально-політичного життя українського суспільства. Це, зокрема, О. Бистрицька, О. Козерод, В. Орлянський, О. Полупан, Н. Рудницька, Я. Хонігсман. Джерельну базу з проблеми єврейської освіти вивчали працівники архівів В. Алукан, О. Ігнатуш, Є. Меламед, а досвід національно-культурного будівництва національних меншин та задоволення їхніх освітніх потреб – І. Задерейчук, Н. Кротік, В. Надольська, О. Обидньова, В. Орлик, Н. Рудницька, та ін. Ці дослідження показали, що джерельна база з даної проблеми в регіональних архівах розпорошена. Тому тільки системний її аналіз і використання зможуть відтворити загальні тенденції та механізм існування єврейського освітнього простору в 20–32-х роках ХХ століття.

Окремі аспекти проблеми навчання єврейських дітей розкрито в дисертаційних роботах Г. Кондратюка, І. Мартинчук, О. Обидньової та ін. Вони відтворюють динаміку процесу історичного розвитку системи етнонаціональної освіти, її фрагменти на регіональному рівні, що служить історичній істині та об'єктивності. У наші дні цю проблему виділили у своїх дослідженнях В. Горшков, В. Гусєв. Незважаючи на значний інтерес до цієї проблеми, вона й досі залишається недостатньо вивченою.

З огляду на своєчасність проблеми підготовки учнів єврейських шкіл та недостатнє вивчення наявного в цій галузі вітчизняного історичного розвитку, основоположною ідеєю статті є аналіз змістового та процесуального аспектів навчання школярів у єврейських школах, вперше організованих на початку 20-х років ХХ ст., як єдиної української системи шкільної освіти й головного чинника єдності нації та життєтворчих складових української цивілізації. Метою дослідження є виявлення особливостей організації диференційованого підходу до навчання єврейських дітей шкільного віку в 20–32-х роках початку ХХ ст.

У «Кодексі законів про народну просвіту УСРР», розробленому спеціальною комісією Наркомосу УСРР і написаному на основі освітніх законодавчих актів ВУЦВК (1920–1922), наводяться такі положення: навчання й виховання підростаючого покоління – одне з головних завдань УСРР, яке має реалізувати Наркомос; створення шкіл нацменшин як невід'ємної складової діяльності держави, що покликана задовольняти освітні потреби єврейських шкіл, сприяти цілеспрямованому їхньому розвитку; визначення напрямів, мети і принципів розвитку шкіл нацменшин через відповідне законодавство, що й спричинило зміни в їхньому навчальному процесі [11, с. 12]. Зокрема, в основу нової освітньої парадигми єврейських шкіл було покладено такі принципи: єдиний (єдність навчальних планів, структури школи), трудовий

(виховуюча фізична без примусу праця, активні методи навчання, творча продуктивна праця), соціальний (зв'язок людини з іншою людиною, організація праці в колективі, співробітництво, а не суперництво), національний (паралельно вивчення з російською української мови та мови національної меншини, історії та географії України; у руслі проголошення усіх мов рівноправними надання права населенню обирати мову навчання), атеїстичний (заборона викладання релігійних предметів і проведення релігійних обрядів у школі), виховний (комуністичне виховання «інтернаціональної людини», фізичне, естетичне) [10, с. 134]. Але, незважаючи на такі принципи, всі єврейські школи перебували під опікою іудейської віри, яка відігравала пріоритетну роль у духовному житті єврейських дітей. Тому зміст освіти в цих закладах був спрямований на морально-іудейське виховання.

На основі загальних рекомендацій Наркомосвіти України, Харківського губернського відділу народної освіти й орієнтованого навчального плану, педагогічні навчальні заклади в 1920–1925 рр. частіше самі розробляли навчальні плани і програми відповідно до наявності викладацьких сил і місцевих умов, хоча, вже в 1921/22 н.р. Укрголовпрофос розробив типовий навчальний план [10, с. 118]. Майже в усіх планах єврейських шкіл спостерігалося нераціональне поєднання предметів суспільного, спеціального і педагогічного циклів. Плани характеризувалися багатопредметністю, енциклопедизмом, не були підпорядковані єдиній меті. У більшості з них приділялося мало часу педагогічній практиці. Водночас їх зміст передбачав загальне, особливе й одиничне навчання предметів (нормативів), що забезпечувало формування у єврейських дітей знань, оволодіння основами педагогічних умінь та навичок у подальшому навчанні. У планах переважав зв'язок з виробництвом, значне місце відводилося краєзнавчому матеріалу. Особливість їх полягала в тому, що пропонувалися предмети на вибір з урахуванням регіональних, релігійних, національних особливостей, специфіки навчальних закладів. Передбачалася й організація самостійної роботи учнів, спрямованої на розвиток творчих здібностей, логічного мислення, набуття досвіду творчої діяльності та індивідуального стилю навчання (засвоєння навчального матеріалу, участь у роботі предметних гуртків, художній самодіяльності, конференціях, виставках, конкурсах, змаганнях, тематичних бесідах, зустрічах тощо) [7, арк. 40].

Типовими формами організації процесу навчання в єврейських середніх навчальних закладах протягом досліджуваного періоду були лекція (урок) і відповідні їй класно-урочні методи навчання, що поступово, але цілеспрямовано урізноманітнювалися формами поєднання індивідуальної та колективної роботи (семінари, індивідуальна, самостійна, лабораторно-практичні заняття) і методами, які активізували пошукову, дослідну, творчу роботу майбутніх освічених громадян України (підготовка рефератів, доповідей, проведення дослідів тощо). Залежно від характеру предметів, що викладалися в єврейських школах, застосовувалися різні методи: бесід, лабораторний, реферативний, робота з підручником (книгою), екскурсійний. Навчальний матеріал викладався у формі семінарів, частково диспутів. Проводилася робота в гуртках з різних предметів (літературно-драматичний, математичний, фізичний, історичний, гурток хорового співу, танцювальний). Усі гуртки працювали за планами і програмами.

Аналіз архівної та педагогічної літератури свідчить про те, що єврейські школи мали зовнішню диференціацію, яка вже передбачала навчання різних шкіл за різними навчальними планами та програмами, що відрізнялися за змістом, обсягом вправ та вимогами до знань і вмінь. Але велику роль у підходах єврейських шкіл відігравала внутрішня диференціація, яка здійснювалася за допомогою прийомів і засобів навчання та використовувалася для досягнення учнями різного рівня знань на основі врахування їхніх індивідуальних можливостей. Внутрішня диференціація навчальної діяльності єврейських школярів пов'язувалася з диференціацією завдань, що відрізнялися за змістом, ступенем складності, темпом оволодіння навчального матеріалу, формою організації навчальної діяльності (фронтальна групова, індивідуальна), дозою та характером допомоги учневі під час виконання роботи.

Водночас, навчання єврейських школярів з різним рівнем знань, умінь та здібностей потребувало застосування створення сприятливих режимів для їхньої пізнавальної діяльності, які мали забезпечити педагоги у відповідних навчальних та пізнавальних ситуаціях. Ці ситуації розглядалися як поєднання та результат взаємодії певних компонентів навчальної діяльності. Проте навчальна ситуація визначала умови процесу навчання як взаємодії двох його складових – викладання та учіння. Пізнавальна ситуація єврейських школярів була як елемент

процесу учіння та пізнавальної діяльності.

Створення пізнавальних ситуацій, у процесі організації навчальної діяльності єврейських школярів, відбувалося на різних ступенях навчання, на рівні, що відповідав їхнім навчальним можливостям та розвивальному характеру. Архівні матеріали свідчать, що такий підхід до навчання єврейських школярів був пов'язаний із впливом на окремі сторони діяльності учнів.

В організації диференційованого підходу до навчання в єврейських школах було запроваджено пізнавальні ситуації, що послідовно створювалися залежно від цілей, яких досягали школярі в учінні. Ускладнювався лише операційний бік діяльності, процес її коригувався, результати перевірялися. Кожна наступна пізнавальна ситуація формувалася на основі попередньої, а всі разом вони визначали шлях учіння у процесі засвоєння знань і вмінь. Застосований підхід до учнів передбачав певні умови та обставини його здійснення.

Оскільки школярі відрізнялися за своїми індивідуальними особливостями та психологічними характеристиками, їхня пізнавальна діяльність відбувалася в різних режимах. Засобом їх створення була диференціація пізнавальних ситуацій, що передбачала зміну і комбінацію основних компонентів. Сприятливі умови для пізнавальної діяльності учнів створювали педагоги за допомогою оптимального поєднання компонентів пізнавальної ситуації.

Для застосування пізнавальної ситуації у процесі навчання єврейських дітей, умовно поділених на групи, був вибраний підхід до навчання, за допомогою якого визначалися навчальні можливості, що обумовлювалися віковими та індивідуальними особливостями дітей. Пізнавальні ситуації для учнів певної групи мали таку послідовність, яка визначалася взаємозв'язками та відношеннями між їх компонентами разом утворювали комплекс. Комплекси диференційованих пізнавальних ситуацій для різних груп учнів, у яких вони виконували завдання, передбачали діяльність на пошуковому, творчому рівнях і відрізнялися за ступенем складності, який визначався ступенем узагальненості його складових, а саме: здійснити певну дію, виконати ту дію, на яку вказано, чи самостійно здійснити певну дію. Особливість такого підходу полягала в тому, що зміст навчального матеріалу визначався завданням, розв'язуючи яке учень виконував певні дії, працював у тому темпі, за якого йому надавалася необхідна педагогічна допомога.

Важливим етапом у застосуванні диференційованого підходу до навчання єврейських школярів був молодший вік – їх готовність до життя. У молодшому віці в дитини формувалися інтереси, зростала самостійкість, почуття відповідальності, з'являлися потреба та здатність пізнати себе як особистість, прагнення до самоствердження, самовираження, самовиховання. Починаючи з 4-го класу, істотно змінювався характер навчальної діяльності учнів. Зростала кількість навчальних предметів, школярі переходили до систематичного вивчення основ наук. Істотних змін зазнавали і пізнавальні процеси учнів; велике значення у процесі засвоєння знань мала підтримка вчителя та спілкування з однокласниками [5, арк. 15].

Заняття з дітьми молодшого віку проходили 7 раз на тиждень. Їх проводили вчителі, які пройшли курси перепідготовки. Вони намагалися зробити свої уроки «живими» і цікавими для дітей, щоб не тільки результат, а й сам процес вивчення предметів їм сподобався та був результативним у здобутті знань, умінь і навичок. На уроках використовувалися малюнки, фотографії та іграшки, зроблені самими дітьми тощо.

Історію єврейського народу та його традиції учні вивчали на уроках історії. Вони знайомилися із стародавніми письменниками, основними віхами історії єврейського народу, починали відчувати себе часткою свого народу. Цікавою організаційною діяльністю трудової єврейської школи було те, що вчителі використовували нетрадиційну методику викладання на уроках історії, а тому уроки з участю родичів для самих маленьких допомагали інсценувати деякі історичні моменти. Також мінідиспути, вікторини допомагали краще зрозуміти історію.

Аналіз навчальних планів єврейських шкіл показав, що особливістю диференційованого підходу у структурі організаційної діяльності навчання єврейських дітей був центр навчальної частини, спрямований на забезпечення загальнокультурних та національних цінностей, формування особистих якостей, індивідуальний характер розвитку школярів з урахуванням їхніх особливостей, інтересів та нахилів. Важливим було також те, що у єврейських школах в організаційній діяльності активно застосовувався метод практичної діяльності школярів [8, арк. 18; 9, арк. 2].

З наведеного нижче навчального плану Житомирської єврейської школи на 1920/21 н.р. випливає, що він побудований на основі основного плану, до якого входило вивчення національних предметів, а також проведення індивідуальних занять і творчої роботи.

№№ п.п.	Класи / Предмети	1	2	3	4	5	6	7	Усього
Обов'язкові:									
1	Краєзнавство (у зв'язку з рідною мовою, релігією, математикою і природознавством)	12	12	13	–	–	–	–	37
2	Єврейська грамота	2	2	2	4	4	4	4	22
3	Єврейська література	–	–	–	4	4	4	4	16
4	Українська мова та література	–	–	–	3	3	3	3	12
5	Російська мова та література	–	–	–	3	3	3	3	12
6	Латинська мова	–	–	–	3	3	3	3	12
7	Англійська мова	–	–	–	3	3	3	3	12
8	Математика	–	–	–	3	3	3	3	12
9	Природознавство	–	–	–	4	4	4	4	16
10	Історія з громадянознавства	–	–	–	–	–	3	3	6
11	Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2	14
12	Практична робота (громадсько-корисна робота, виробнича робота в майстернях)	4	4	4	4	4	4	4	28
Факультативні:									
13	Географія	–	–	–	2	2	2	2	8
14	Фізика	–	–	–	2	2	2	2	8
15	Фізіологія	–	–	–	–	–	2	2	4
16	Анатомія	–	–	–	–	2	2	2	6
За вибором:									
17	Малювання і ліплення	–	–	–	–	–	2	2	4
18	Ручна праця	2	2	2	2	2	2	2	14
19	Ігри і фізичні вправи	2	3	3	3	3	3	3	20
20	Співи	2	2	2	2	2	2	2	14
21	**Індивідуальні заняття (предмети)**	1	1	2	2	4	4	4	18
22	**Індивідуальні заняття (творча праця)**	2	2	4	4	8	8	8	36

Разом	29	30	34	49	61	61	61	356

План Київської єврейської школи відрізнявся від Житомирської. У ній вивчали ідиш та опановували кваліфікацію друкарів (хлопчики) і швей (дівчатка). Навчання велося лише єврейською до 1923 р., а згодом єврейською та російською мовами [5, арк. 18]. Розглянемо навчальний план Київської єврейської школи на 1920/21 н.р.

№№ п.п.	**Класи** / **Предмети**	1	2	3	4	5	6	7	**Усього**
Обов'язкові:									
1	Краєзнавство (у зв'язку з рідною мовою, релігією, математикою і природознавством)	12	12	13	–	–	–	–	37
2	Єврейська грамота та література	4	4	4	4	4	4	4	28
3	Єврейська література	4	4	4	4	4	4	4	28
4	Українська мова	–	–	–	3	3	3	3	12
5	Російська мова	–	–	–	3	3	3	3	12
6	Латинська мова	–	–	–	3	3	3	3	12
7	Французька мова	–	–	–	3	3	3	3	12
8	Англійська мова	–	–	–	3	3	3	3	12
9	Німецька мова	–	–	–	3	3	3	3	12
10	Арифметика	–	4	4	4	4	4	4	24
11	Алгебра	–	–	–	–	–	4	4	8
12	Геометрія	–	–	–	–	–	4	4	8
13	Природознавство	–	–	–	–	–	3	3	6
14	Історія з громадянознавства	–	–	–	2	2	2	2	8
15	Географія	–	–	–	2	2	2	2	8
16	Фізкультура	4	4	4	4	4	4	4	28
17	Практична робота (громадсько-корисна робота, виробнича робота в майстернях)	–	–	–	4	4	4	4	16
Факультативні:									
18	Фізика	–	–	–	–	–	2	2	4
19	Хімія	–	–	–	–	–	2	2	4
20	Астрономія	–	–	–	–	3	3	3	9
21	Фізіологія	–	–	–	–	2	2	2	6
22	Анатомія	–	–	–	–	–	2	2	4

За вибором:									
23	Шкільна гігієна і санітарія	4	4	4	4	4	4	4	28
24	Малювання і ліплення	2	2	2	2	2	2	2	14
25	Ручна праця	2	3	3	3	3	3	3	20
26	Ігри і фізичні вправи	2	2	2	2	2	2	2	14
27	Співи	2	2	2	2	2	2	2	14
28	**Індивідуальні заняття (предмети)**	1	2	2	4	4	4	4	21
29	**Індивідуальні заняття (творча праця)**	2	4	4	4	8	8	8	38
Разом		35	43	44	59	76	86	86	485

Як засвідчують досліджені історичні факти, зміст навчальної підготовки єврейських дітей був багатопредметним і дещо різнився в різних єврейських школах. Кожна школа мала свої навчальні плани, свою індивідуальність, залежно від викладацького складу і навчально-матеріальної бази свій підхід до навчального процесу єврейських школярів. Однаковим було лише те, що уроки були основною формою організації навчального процесу дітей. Вони тривали по 45 хв. Під час уроків застосовувалися такі організаційні форми навчання: фронтальне слухання, групова й індивідуальна робота згідно із завданнями вчителя. Однією з особливостей диференційованого підходу навчання єврейських дітей було те, що кожна форма навчання впливала не лише на загальний хід навчання, а й на можливості виявлення індивідуального темпу навчальної роботи дітей, їхню успішність та особливість кожного учня. Завдяки постійному зв'язку уроків і занять суцільного викладу матеріалу (лекції) та практичних занять і екскурсій школярів можна було розподілити за здібностями, інтересами та рівнем знань.

Залучення до єврейського способу життя відбувалося не тільки на уроках, а й у позакласній роботі. Підготовка до національних свят, відвідування занять єврейського лекторію, вистав національного театру допомагали дітям легко влитися в єврейську общину [5, арк. 15]. Велику роль у цьому відігравали й післяурочні форми організації навчання, зокрема факультативні заняття (по 30 хв). Їх завданням було поглибити й розширити знання конкретного матеріалу, розвивати пізнавальні інтереси і здібності дітей. Єврейські школярі мали змогу самостійно вибирати факультатив. Наповненість групи була однаковою протягом усього періоду засвоєння теми [4, с. 10].

Велике значення мала й домашня робота, яка спрямовувалася на формування навичок самостійної роботи, закріплення знань і способів навчально-пізнавальної діяльності. Особливим було те, що до навчального плану єврейських дітей входили й індивідуальні заняття. Вони відбувалися до обіду та після.

У всіх єврейських школах у суботу й неділю діти відвідували релігійні заняття, де діти вивчали єврейську віру. Ці заняття не були обов'язковими й проводилися відповідно до вимог синагоги.

Розглянуті особливості диференційованого підходу до організації навчання єврейських школярів свідчать, що такий підхід був міцним фундаментом для оволодіння знаннями та надання прав єврейським дітям здобувати середню освіту. На межі з 1920–32 рр. він став одним з найважливіших компонентів отримання освітньої культури євреїв на території України.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що до беззаперечних досягнень єврейського шкільництва 20-х – початку 32-х років XX ст. слід віднести налагодження навчального процесу, припинення єврейської неписьменності, здійснення загальної обов'язкової початкової, семирічної освіти молоді нацменшин, а також надання державної підтримки в подальшій виробничій діяльності. Незважаючи на піднесення єврейського освітнього простору в Україні, що мало свої особливості й дало змогу єврейській освітній системі розвиватися більш швидкими темпами порівняно з іншими етносами, у політичного та державного керівництва з'явилася стурбованість. Це і спричинило різке згортання єврейської освіти наприкінці 30-х років. У другій половині 30-х років уніфікація освітнього простору спровокувала відтік учнів з єврейських шкіл, а згодом – і їх закриття чи

плавний перехід у радянські школи.

Отже, цей процес був довершений політичними репресіями проти євреїв-освітян упродовж 30–32 років, що негативно вплинуло на стан єврейської освіти і призвело до її занепаду. Відновлення єврейської освіти розпочалося лише в умовах незалежності України завдяки зусиллям державних структур, громадських доброчинних організацій та фондів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів м. Києва. Єврейські навчальні заклади з 1917–1925 рр. – Національні меншини // Ф. 1106, оп. 1, спр. 5, 56 арк.
2. Закон України «Про освіту» // Законодавство України про освіту : зб. Законів. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 159 с.
3. Кодекс законов о народном просвещении УСРР. – Харьков : Издание НКП УССР, 1922. – 77 с.
4. Положення про євсектор Одеського ІНО // Бюлетень НКО. – 1928. – № 35. – С. 10–11.
5. ЦДАВОВУ України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Комісаріат у справах Київської шкільної округи, Одеської шкільної округи, Харківської шкільної округи. Ф. 166, оп. 3, спр. 349, 39, 41 арк.
6. ЦДАВОВУ України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Матеріали про популяризацію та виконання постанови ЦК ВКП(б) «Про початкову та середню школу» районними відділами народної освіти і школами України (протоколи, резолюції, доповіді, доповідні записки, плани, відомості), липень 1931–1932 рр. // Ф. 166, оп. 10, спр. 431, 255 арк.
7. ЦДАВОВУ України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Матеріали про стан та роботу науково-педагогічних і методичних комітетів при відділах народної освіти України (протоколи, циркуляри, звіти, доповіді, доповідні записки, плани, статистичні відомості, таблиці) 16 травня 1920/21 н.р. // Ф. 166, оп. 6, спр. 4638, арк. 21, 42.
8. ЦДАВОВУ України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Матеріали про стан та роботу науково-педагогічних і методичних комітетів при відділах народної освіти України (протоколи, циркуляри, звіти, доповіді, доповідні записки, плани, статистичні відомості, таблиці) 21 травня 1927/28 н.р. // Ф. 166, оп. 6, спр. 9137, арк. 306.
9. ЦДАВОВУ України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Матеріали про стан та роботу науково-педагогічних і методичних комітетів при відділах народної освіти України (протоколи, циркуляри, звіти, доповіді, доповідні записки, плани, статистичні відомості, таблиці) 17 травня 1929/30 н.р. // Ф. 166, оп. 6, спр. 4657, арк. 2.
10. ЦДАВОВУ України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. План роботи Наркомосу УСРР, Центрального управління в справах друку, Головполітосвіти та ін. підлеглих НКО установ на 1924–1925 р. (18 вересня 1924 – 2 березня 1925) // Ф. 166, оп. 4, спр. 25, 282 арк.
11. ЦДАГО України. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Єврейський громадський комітет (1917–1930 гг.). – Громадські комітети, ф. Р-708, оп. 1, спр. 377, 540 арк.